

УДК 338(477):519.237

**Б. В. ПОГРІЩУК
В. І. МЕЛЬНИК**

**КЛАСТЕРНИЙ ПІДХІД ДО ПІДВИЩЕННЯ
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРОПРОМИСЛОВОГО
ВИРОБНИЦТВА В УМОВАХ
ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ**

Стаття присвячена проблемам конкурентоздатності агропромислового комплексу, зокрема, впровадженню політики кластерної структуризації економічних відносин. Визначено пріоритети агропромислового розвитку та рекомендації щодо механізму взаємодії між учасниками кластера.

The article is devoted to the problems of competitiveness of agriculture, in particular the introduction of policies cluster structuring economic relations. Priorities agroindustrial development and recommendations for the mechanism of interaction between participants cluster.

Ключові слова: кластер, агропромислове виробництво, конкурентоспроможність, кластерна організація.

Сучасні трансформації у сфері економіки визначають кластерну організацію розвитку як один з сучасних організаційних підходів, порівняно з традиційним її поділом на сектори та галузі. Кластерний підхід повністю змінює принципи реалізації державної агропромислової політики.

Проблеми кластерного підходу до підвищення конкурентоспроможності агропромислового виробництва присвячено праці вітчизняних вчених, таких як Борисова І.С., Кропивко М.Ф., Саблук П.Т., Сіренко Н.М., Ульянченко В.І.

Мета даної статті полягає у дослідженні проблем конкурентоздатності агропромислового комплексу та

© Погріщук Б.В. - д.е.н., професор Вінницького навчально-наукового інституту економіки Тернопільського національного економічного університету;

© Мельник В. І. - д.е.н., доцент Вінницького навчально-наукового інституту економіки Тернопільського національного економічного університету

формулюванні пропозицій щодо реалізації кластерної моделі розвитку АПК.

Потреба у переорієнтації певних напрямів руху, визначених у Стратегії Європа-2020, зумовила затвердження Європейською Комісією 29 червня 2011 р. пріоритетів Європейської політики на період 2014–2020 рр. У межах цих напрямів передбачено низку інструментів досягнення економічної, соціальної й територіальної згуртованості в контексті європейської політики єднання як однієї із провідних політик ЄС, передбачених засадничими нормативно-правовими актами Спільноти (зокрема ст. 174 Договору про заснування Європейської Спільноти) [1, с. 146].

Як визначено в Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, з іншої сторони: «Сторони співпрацюватимуть задля сприяння розвитку сільського господарства та сільських територій, зокрема шляхом поступового зближення політик та законодавства».

Співробітництво між Сторонами у сфері сільського господарства та розвитку сільських територій охоплюватиме, серед іншого, наступні сфери [2]:

- сприяння взаємному розумінню політик у сфері сільського господарства та розвитку сільських територій;

- посилення адміністративних спроможностей на центральному та місцевому рівнях щодо планування, оцінки та реалізації політики;

- заохочення сучасного та сталого сільськогосподарського виробництва, із урахуванням необхідності захисту навколишнього середовища та тварин, зокрема поширення застосування методів органічного виробництва та використання біотехнологій, серед іншого шляхом впровадження найкращих практик у цих сферах;

- обмін знаннями та найкращими практиками щодо політики розвитку сільських територій з метою сприяння економічному добробуту сільських громад;

- покращення конкурентоспроможності сільськогосподарського сектора та ефективності і прозорості ринків, а також умов для інвестування;

- поширення знань шляхом проведення навчальних та інформаційних заходів;

- сприяння інноваціям шляхом проведення досліджень та просування системи дорадництва до сільськогосподарських виробників;
- посилення гармонізації з питань, які обговорюються в рамках міжнародних організацій;
- обмін найкращими практиками щодо механізмів підтримки політики у сфері сільського господарства та розвитку сільських територій;
- заохочення політики якості сільськогосподарської продукції у сферах стандартів продукції, вимог щодо виробництва та схем якості.

Конкурентоздатність агропромислового комплексу на сучасному етапі є невисокою через те, що держава не запроваджує політику кластерної структуризації економічних відносин. В свою чергу, традиційні моделі розвитку на основі використання інвестицій та факторів сільськогосподарського виробництва є мало результативними. Реалізація кластерно-конкурентної та інноваційної моделі розвитку агропромислового виробництва принципово змінила би ситуацію в даній сфері.

Сучасна концепція розвитку вітчизняного АПК потребує суттєвого коригування щодо ефективності використання природно-ресурсного потенціалу; виявлення резервів росту та створення сировинних запасів; напрямів забезпечення кадровими, матеріально-технічними ресурсами; екологічної рівноваги навколишнього середовища і т. ін.

Нова ситуація вимагає і нового концептуального підходу до розвитку аграрного сектора економіки із врахуванням принципів збалансованості внутрішнього продовольчого ринку та експортного потенціалу.

В умовах прискорення глобалізаційних процесів все більшого значення набувають питання побудови господарських відносин на якісно нових засадах. Дієвим інструментом реалізації масштабних фінансово-промислових проектів підприємств в умовах ринкової конкуренції можуть стати господарські товариства, об'єднані в групи за галузевим, територіальним чи іншим принципом – кластери. Ефективність кластерів забезпечується за рахунок використання географічної концентрації взаємопов'язаних галузей, консолідації зусиль промисловості і наукових центрів.

Досвід створення кластерів переконує в перспективності такого підходу розвитку економіки [3].

Конкурентоспроможність вітчизняних аграрних товаровиробників на світовому ринку знаходиться на порівняно невисокому рівні через недостатню матеріально-технічну забезпеченість, невисоку кваліфікацію трудових ресурсів, використання застарілих технологій, неврегульованість кредитного механізму. На відміну від більшості галузей економіки, сільське господарство не повинно ґрунтуватися на загально-економічній політиці, оскільки має специфічний характер і потребує особливого підходу, що можливо лише за суттєвої та активної підтримки з боку держави. Нині не існує об'єктивних умов, які забезпечили б створення класичних умов ринкового капіталообігу в сільському господарстві, спираючись на які сільськогосподарські підприємства здатні самостійно вести нормальне розширене, а то й просте відтворення.

Надзвичайно важливим в умовах поглиблення економічної кризи є усвідомлення можливостей, а також ймовірність викликів, які несуть у собі процеси європейської інтеграції для вітчизняного аграрного сектора економіки. Ігнорування стратегічних орієнтирів і завдань, які були характерними для початкового періоду європейської інтеграції в аграрному секторі економіки, як відомо, стало однією з причин технологічного відставання галузі, деструктивних процесів у життєзабезпечуючій соціальній сфері села, погіршення стану навколишнього природного середовища, неринкових методів державної підтримки агротоваровиробників та інших негативних наслідків [4].

Кластер – це міжгосподарське територіальне об'єднання не тільки взаємодоповнювальних підприємств (як великого бізнесу, так і малого підприємництва), що співпрацюють між собою, формуючи замкнутий технологічний цикл великотоварного виробництва і реалізації конкурентоспроможної кінцевої продукції (товарів, послуг) при збереженні юридичної самостійності його учасників, а й інфраструктурних складових, у числі яких органи державного управління та наукові установи, що створюють сприятливі умови для виробництва і просування продукції учасників кластера на продуктовому ринку [5, с. 6]. Пріоритетний розвиток

аграрного сектору, як важливої складової національної економіки, можливий за умови його забезпечення матеріально-технічними і фінансовими ресурсами. Вирішення цієї проблеми можливе через створення та діяльність кластерів, оскільки таким чином активізується механізм повноцінного інвестування за рахунок власних ресурсів та створюються умови для надходження зовнішніх інвестиційних ресурсів.

Аграрний кластер є системою, що функціонує на основі співпраці групи географічно сусідніх сільськогосподарських товаровиробників, поєднує різні форми господарювання, виробників засобів виробництва, переробних підприємств, які діють на основі конкуренції і кооперації між собою і підтримують інноваційний розвиток шляхом об'єднаних зусиль організації. Така система спрямована на створення конкурентоспроможної продукції. Кластерна організація розвитку агропромислового виробництва передбачає формуванням на певній території замкнутих циклів «виробництво, зберігання, переробка та реалізація сільськогосподарської продукції» на засадах інтеграції з використанням механізмів корпоратизації та кооперації для одержання учасниками кластерів конкурентоспроможної продукції й підвищення прибутковості. Виникнення кластерів, як правило, ініціюється самими підприємствами з огляду на такі вигоди від співпраці, як краща ефективність, здобуття нових знань, кооперування тощо.

На думку О.В. Ульянченко: «Процес кластеризації регіональних АПК доцільно проводити поступово шляхом прийняття науково-обґрунтованих середньострокових регіональних програм розвитку кооперативних, інтегративних і кластерних об'єднань» [6].

До основних завдань по створенню кластерних об'єднань в агропромисловому комплексі належать:

- підвищення конкурентоспроможності учасників кластера за рахунок впровадження інноваційних технологій;
- зниження рівня виробничих витрат і підвищення якості виробничої продукції за рахунок ефекту синергії;
- уніфікований підхід до керування якістю, логістики, інжинірингу, інформаційних технологій;
- створення нових робочих місць та забезпечення постійної зайнятості в умовах реформування економіки;

- спільне лобіювання інтересів учасників кластера в органах державної влади;
- забезпечення якомога повнішого виробничого циклу;
- доступ до світових ринків аграрної продукції та аграрних бірж;
- створення дієвої системи доступу та обміну інформацією щодо попиту та пропозиції на ринку.

Особливістю кластерної організації виробництва є те, що основна частина прибутку від реалізації продукції розподілена між учасниками кластера відповідно до частки витрат у кінцевому продукті. Це дозволяє пом'якшувати негативний вплив диспаритету в агропромисловому комплексі.

Для розв'язання проблеми щодо створення кластерів необхідно здійснити комплекс заходів щодо [3]:

1. Внесення змін до законодавства щодо визначення поняття «кластер».
2. Проведення інформаційної компанії серед потенційних учасників та заінтересованих осіб щодо роз'яснення конкурентних переваг кластерів в умовах перехідної та ринкової економіки.
3. Сприяння реалізації проектів, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності учасників кластера.
4. Сприяння підвищенню ефективності системи підготовки кадрів професійного та безперервного навчання.
5. Використання (створення) промислових парків і технопарків в якості інфраструктури для розвитку кластерів.
6. Зниження адміністративних бар'єрів.

Для подальшого ефективного розвитку економіки України на кластерній основі, зокрема сільського господарства, необхідно забезпечити належну підтримку з боку держави. Передусім, слід вдосконалити існуючу нормативно-правову базу для регламентування діяльності кластерів. Саме на загальнодержавному рівні необхідно створювати відповідні програми розвитку та підтримки кластерних утворень в аграрній сфері, розробити дієвий механізм співпраці наукового сектора з виробничим, що дозволить підвищити рівень конкурентоспроможності галузі.

Тобто, можна виділити такі основні обмежуючі фактори в розвитку аграрних кластерів в Україні як: недосконалість законодавчої бази; слабкість діючих аграрних кластерів в

зв'язку з низьким рівнем конкуренції на ринку; неналежна організація співпраці освіти, науки та аграрного виробництва; неготовність та небажання багатьох підприємницьких структур до обміну інформацією та відсутність єдиної інформаційної бази про існуючі та потенційні кластери. Крім того не сприяє кластеризації АПК брак іноземних інвестицій та венчурного капіталу, оскільки в Україні тривалий час існує проблема неврегульованості законодавчої сфери, що зумовлює ризик втрати коштів іноземних інвесторів.

Перехід на кластерну організацію розвитку агропромислового виробництва та сільських територій має знайти відображення в аграрній політиці як довгострокове програмне завдання, успішне виконання якого потребує координації зусиль виробничих формувань, інфраструктурних складових соціально-побутового й культурного обслуговування мешканців сільських територій, аграрної науки та освіти органів місцевого самоврядування, регіонального і державного управління, спрямування їх складених коштів на досягнення визначених для кожного агропромислового й соціально-економічного кластера напрямів і пріоритетів. Такого рівня взаємодії в рамках існуючої системи та застосовуваних технологій управління аграрним сектором «зверху – донизу» досягти неможливо. Необхідно перебудувати систему державного й громадського управління агропромисловим виробництвом і соціальною сферою села на засадах децентралізації та розвитку самоврядування [7, с. 48].

Значно ускладнює реалізацію єдиної політики у сфері соціально-економічних перетворень, збільшує загрозу виникнення регіональних криз, перешкоджає формуванню загальнодержавного ринку товарів і послуг процес поглиблення дисбалансу в економічно-соціальному розвитку на регіональному та місцевому рівнях, що не дозволяє повною мірою використовувати наявний потенціал міжрегіонального співробітництва й ускладнює розв'язання екологічних проблем.

У сучасних умовах визначальною стосовно до особливої ролі сільськогосподарського виробництва в економіці країни та суспільному бутті стає не стільки його частка у формуванні ВВП, а соціальна значимість галузі в забезпеченні життєдіяльності населення, передусім сільського [8, с.9]. Тому,

в стратегічному баченні місію й цілі агропромислового виробництва доцільно визначати не тільки в плані продовольчої безпеки країни, а в першу чергу як економічної першоснови сільського розвитку. Досягненню цих взаємозв'язаних стратегічних цілей і мають бути підпорядковані заходи щодо формування конкурентоспроможного агропромислового виробництва. Доцільність кластерної організації агропромислового виробництва зумовлена потребою створення ціленаправленої системи на якісний результат кінцевої продукції, з еквівалентним розподілом прибутку між учасниками кластера.

Відтак формування територіально-виробничих кластерів в АПК необхідно провадити на основі спеціалізації товаровиробників та концентрації галузей агропромислового виробництва з метою ефективного використання природно-географічних та економіко-просторових переваг сільських територій, з подальшою розбудовою на такому економічному підґрунті кластерних організацій соціально спрямованого типу для підвищення іміджу села та формування належних соціально-економічних умов для сільського населення.

Формування ефективної інтегрованої системи товаровиробників в АПК можливе на основі кластерного підходу, сутністю якого є створення дієвої схеми взаємодії підприємств відповідної спеціалізації, які об'єднані одним технологічним процесом, а кінцевий продукт є спільним досягненням діяльності всіх учасників об'єднання. Проблеми оптимізації розміщення галузей та регіональної спеціалізації стають актуальними в періоди значних економічних перетворень, оскільки кластер є агломерацією провідних підприємств, постачальників комплектуючих, послуг і матеріалів, а також пов'язаних з даною галуззю структур, що забезпечують ресурсами необхідними для розвитку.

Вагомим аргументом на користь розвитку кластерної організації в аграрному секторі, що може істотно змінити роль і місце його в загальній структурі національного господарства, є його постійна потреба в державній підтримці.

Так, економічно розвинені країни застосовують політику міжгалузевого перерозподілу ВВП на користь агросфери. Не зважаючи на високу затратність сільського господарства для державного бюджету, існують вагомні аргументи на його

підтримку і розвиток, серед яких [Виклики, с. 295]:

- гарантування необхідної кількості продовольства, оскільки продовольча безпека є невід'ємною частиною економічної безпеки держави;

- важливе місце сільського господарства в системі народно-господарських зв'язків, яке забезпечує завантаження ресурсопоставляючих, переробних галузей, транспорту й торгівлі;

- зберігання робочих місць, економія з виплати допомоги по безробіттю;

- захист суспільства від соціальних конфліктів;

- запобігання міграції сільського населення до міст, збереження й захист традицій сільського способу життя тощо.

Розвинені країни, маючи можливість надавати значні фінансові ресурси для вирішення проблем в аграрному секторі, все ж таки досить часто опинялись перед складністю їх розв'язання щодо перевиробництва продовольства та зменшення доходів фермерів. Тобто періодичне загострення вищеназаних проблем змушувало знаходити інші шляхи для їх подолання, крім того, існував постійний тиск з боку країн-експортерів, які виступали за більш сприятливі умови доступу на ринки інших країн.

Для реалізації кластерної моделі розвитку необхідно забезпечення певних умов: збалансування економічних інтересів учасників кластера, формування інформаційного середовища, наявність інвестиційно-інноваційного забезпечення, консультаційної підтримки, розвиток вертикальної та горизонтальної інтеграції.

При створенні кластерного об'єднання економічні інтереси забезпечують основні умови підприємницької чи загальної структури, що обов'язково базується на наявності зацікавлених учасників кластерних об'єднань і отримання ними економічної вигоди.

Без реального наповнення кластерна ідея може стати черговим імітаційним прикриттям гальмування ринкових перетворень на шляху інноваційного розвитку АПК [10, с.6].

Так, згідно проведених досліджень, на сучасному етапі розвитку кластерний підхід необхідно використовувати з метою визначення співпраці об'єднань господарюючих суб'єктів, рамки якої не обмежуються організаційно-

правовими формами, що передбачені нормами чинного законодавства, програмно-цільовим механізмом стимулювання інноваційно-інвестиційних процесів розвитку АПК, прогнозно-аналітичним механізмом державного і корпоративного регулювання ефективного функціонування та розвитку великотоварних інтегрованих структур за принципами управління по «граничних умовах» і «точках зростання»; координаційним механізмом управління інтегрованих науково-виробничих агро-бізнесформувань.

Тобто необхідно цілеспрямовано формувати територіально-виробничі агропромислові кластери з високим рівнем спеціалізації та концентрації галузей агропромислового виробництва для найповнішого використання природних і просторових переваг сільської території і на цій економічній базі розбудовувати соціально-економічні кластери для створення належних умов життєдіяльності сільських жителів і формування привабливого іміджу села.

Суб'єкти аграрного сектора економіки як соціально-економічні системи є динамічно-змінними об'єктами, а не статично-стабільними, а тому важливим в процесі управління ними є упереджувальне забезпечення збалансованого розвитку і саморозвитку. Особливо така вимога актуальна щодо управління організаціями в сучасних умовах інтенсивного розвитку глобальних інтеграційних процесів. Кожна одиниця зміни динамічного розвитку останніх ускладнює організацію і менеджмент як системну цілісність на 1,5–2 порядки [11, с. 215]. Це обумовлено консервативністю системи менеджменту щодо здійснення змін в організаційних формуваннях, що є результатом дії психологічних факторів та неготовності управлінського апарату працювати в нових умовах конкурентного ринкового середовища, яке швидко змінюється

Важливою умовою створення агропромислових кластерів виступає високий рівень спеціалізації і концентрації основних галузей агропромислового виробництва, що передбачає оптимальне використання природно-економічних факторів та є основою для формування економічної бази побудови кластерних об'єднань. Саме кластерний підхід дає змогу реалізувати спеціалізацію і стандартизацію, мінімізувати

витрати на освоєння інновацій, підвищити ефективність взаємодії приватного сектора, державних, науково-дослідних установ і кредитних структур.

Запропоновані напрямки зорієнтовані на створення конкурентоспроможного сектора економіки з оптимальною й ефективною структурою виробництва, здатною забезпечити широку взаємодію з його сировинною сферою, з метою випуску високоякісної конкурентоспроможної продукції та підтримання належного рівня продовольчої безпеки держави.

Отже, виходячи з стратегічного підходу, до пріоритетів агропромислового розвитку слід віднести:

- структурну перебудову галузей АПК шляхом перепрофілювання підприємств, що виробляють неконкурентоспроможну продукцію;

- модернізацію діючих виробництв із впровадженням енергозберігаючих технологій поглибленої переробки, виробництва імпортозамінної продукції та розширення експортних потужностей; скорочення енергомістких, екологонебезпечних та виробництв із високим рівнем травматизму;

- перехід галузей на інноваційну модель розвитку, широкомасштабне використання новітніх науково-технічних досягнень із відповідним інвестиційним забезпеченням;

- оптимізацію регіональних агропромислових комплексів та об'єднань і виробничих потужностей підприємств;

- істотне покращення забезпеченості висококваліфікованими кадрами;

- розширення мережі та сфер діяльності господарюючих суб'єктів, створення умов для ефективної взаємодії великого, середнього і малого бізнесу;

- продовження формування цілісної інфраструктури аграрного ринку, державної системи моніторингу ринку сільськогосподарської продукції й продовольчих товарів.

Посилення інтеграційних процесів надасть можливість раціоналізувати організаційно-технологічні зв'язки між підприємствами різних сфер, створити рівні умови для забезпечення дохідності господарських структур інтегрованого виробництва, надасть реальні можливості комплексного використання сировини й матеріально-технічних засобів.

Пріоритетними завданнями є посилення агропромислової інтеграції та формування інтегрованих промислово-фінансових структур у виробничій та переробній сфері.

Умовами посилення інтеграційних процесів у сфері агропромислового виробництва є:

- посилення кооперування на внутрішньому та міжгалузевому рівнях, що сприяє розвитку спеціалізації виробничої діяльності;

- підвищення ефективності управлінських рішень у виробництві та суміжних галузях, спрямованих на об'єднання і локалізацію системи управління для усіх етапів реалізації виробничого процесу.

Активізація конкуренції сама по собі є вагомим чинником стабілізації і забезпечення життєздатності продовольчого ринку. У даному випадку реальну загрозу являє збільшення обсягів конкуруючого (не стільки за асортиментом, скільки за ціновими показниками) імпорту, особливо, недостатньо якісного продовольства. Відтік частини продовольчих витрат вітчизняних споживачів у сегмент імпортої продукції у кращому разі означатиме збереження попиту на вітчизняне продовольство (і, відповідно, його виробництва) на існуючому рівні [9, с. 295]:

При формуванні кластерних утворень агропромислового типу до уваги слід брати, передусім, їхні основні ознаки. Таким чином, розробка структури і механізму взаємодії між учасниками кластера має бути спрямована на створення ефективної системи по виробництву конкурентоздатної продукції та розбудовуватись на основі чітко сформованої методології такої організації. Оскільки, раціональний проект будь-якої організації – це розробка її виробничої й управлінської структур, які залежать від сукупності організаційно-економічних факторів та відіграють суттєву роль при її створенні. Застосування кластерної моделі розвитку аграрної сфери зумовлено й потребою в оновленні форм і методів управління соціально-економічними системами та зорієнтоване на комплексне використання науково-технічного і соціально-економічного потенціалу територій.

Бібліографія

1. **Европе 2020 [Електронний ресурс]** – Режим доступу – [http:// europa.2020/index_en.htm/](http://europa.2020/index_en.htm/)
2. **Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, з іншої сторони, [Електронний ресурс]** – Режим доступу – [http:// www.kmu.gov.ua](http://www.kmu.gov.ua)
3. **Концепція створення кластерів в Україні від 29.08.2008 р. Міністерство економіки України [Електронний ресурс]**. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/control/uk/>.
4. Зінчук Т. О. **Європейська інтеграція: проблеми адаптації аграрного сектора економіки України. Монографія** / Т. О. Зінчук // Житомир: ДВНЗ «Держ. агрокол. ун-т», 2008. – 384 с.
5. Кропивко М. Ф. **Концептуальний підхід до кластерної організації та управління розвитком агропромислового виробництва** / М. Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2010. – № 11. – С. 3–13.
6. Ульяновченко О. В. **Підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки України на кластерних засадах** // Вісник аграрної науки. – 2010. – №10 – С. 56–59.
7. Борисова І. С. **Організація агропромислової кластеризації виробництв і територій** / І.С. Борисова // Полтавська аграрна академія. – 2011. – № 2. – С. 45–52.
8. Саблук П.Т. **Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки** / П. Т. Саблук, М. Ф. Кропивко // Економіка АПК. – № 1, 2010 – С. 3–12.
9. **Виклики і шляхи агропромислового розвитку** / [Пасхавер Б. Й., Шубравська О. В., Молдаван Л. В. та ін.]; за ред. акад. УААН Б. Й. Пасхавера; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2009. – 432 с.
10. Зубець М. В. **Кластерний підхід інтеграції та інноваційно-інвестиційного розвитку АПК** / М. В. Зубець, С. А. Володін // Вісник аграрної науки. – №11, 2009. – С. 5–8.
11. Сіренко Н. М. **Управління стратегією інноваційного розвитку аграрного сектора економіки України: [монографія]** – Миколаїв, 2010. – 416 с.

Рецензент: д.е.н., професор Павлов В.І.

А. А. ПОДЛЕВСЬКИЙ
М. Я. МЕЛЬНИЧУК

ІННОВАЦІЙНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК КЛЮЧОВИЙ ФАКТОР СУЧАСНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Досліджено розвиток інноваційного підприємництва в Україні та запропоновано форми його державної підтримки.

Article investigates the development of innovative entrepreneurship in Ukraine and offered its forms of government support.

Ключові слова: інноваційне підприємництво, державне регулювання,

Світовий процес переходу від індустріального до інформаційного суспільства, а також соціально-економічні зміни, що відбуваються в Україні, вимагають суттєвих змін у багатьох сферах діяльності держави. Прагнення України до європейської інтеграції зумовлює необхідність запровадження інноваційної моделі розвитку, однією із складових якої є розвиток вітчизняного інноваційного підприємства. Проте на практиці, розвиток інноваційного підприємництва в Україні є надто повільним і носить перманентний характер [1, с. 28].

Інноваційна діяльність – діяльність, спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок, випуск на ринок нових конкурентоспроможних товарів і послуг [2, с. 864]. Вона має важливе значення для розвитку економіки. У сучасному світі показники інноваційної діяльності стають вирішальними у визначенні економічного рівня держави.

Сьогодні суспільство досягло такого рівня розвитку, коли обсяги теоретичних знань, інформації, рівень її структурованості та складності зумовлюють створення якісно

© Подлевський А. А. – старший викладач Національного університету водного господарства та природокористування;

© Мельничук М. Я. – студентка Національного університету водного господарства та природокористування

нової інформаційної структури, в якій інформаційні ресурси визначатимуть розвиток країни, сфер суспільства; умови життєдіяльності людини в усіх соціальних сферах, інтелектуалізацію праці, вдосконалення соціально-комунікаційних відносин, виробництва й управління інноваційно-інвестиційними сферами; вибір і використання інформаційних систем і технологій різного призначення. Це вимагає найшвидшого переходу до нової стратегії інноваційного розвитку підприємств на основі широкомасштабного використання знань та інформації як стратегічних ресурсів розвитку, а також інноваційних технологій як основних інструментів цього розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми інноваційного та інвестиційного розвитку залишаються предметом уваги багатьох зарубіжних та вітчизняних вчених. Цей науковий напрям досліджували такі відомі вчені, як І.Шумпетер, В. Геєць, А.М. Борщ, Т.Й. Товт, О.Є. Кузьмін, Г.І. Климкова, М.В. Гаман, А.І. Федулова, Б.А. Малицький, та інші. Більшість науковців сходяться на думці, що саме від активності державної політики залежить інноваційний розвиток економіки. Так, М.В. Гаман стверджує, що особливості соціально-економічного розвитку в Україні вимагають підвищення державної підтримки інвестиційно-інноваційної діяльності [5, с.123]. А.І. Федулова також вважає, що забезпечення економічного розвитку можливе лише у разі проведення активної інноваційної політики держави. Інноваційна діяльність може бути ефективною лише тоді, коли буде задіяний такий важливий фактор, як державне регулювання. [6, с. 499].

Актуальність теми. Інноваційний розвиток підприємств України на сьогодні має здебільшого реактивний характер. Обмеженість інвестиційних ресурсів підприємств та відсутність досвіду організації процесу управління інноваційним розвитком призводить до несистематичності та неефективності інноваційних процесів. Недостатня розробленість стратегічних підходів до планування нововведень змушує підприємства реалізовувати короткострокові інноваційні цілі, спрямовані, в основному, на часткове поліпшення виробництва, та не дозволяє повноцінно використовувати їх інноваційний потенціал.

Мета статті - обґрунтувати необхідність і запропонувати форми державної підтримки вітчизняного інноваційного підприємництва на основі аналізу ролі інноваційної сфери в розвитку української економіки й недоліків державного регулювання інноваційної та наукової діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досвід розвинених країн світу підтверджує, що ключова роль у забезпеченні та належному спрямуванні інноваційного розвитку, формуванні національної інноваційної системи, належить державі, яка встановлює стратегічні цілі, забезпечує ресурсну підтримку, включаючи зокрема бюджетне фінансування, податкове стимулювання, кредитну підтримку тощо.

Особливу значимість у процесах функціонування національної інноваційної системи має організація та стимулювання процесів оновлення технологій, передачі наукових розробок із сфери одержання знань у виробництво, що досягається за допомогою розвитку системи освіти, ринку інтелектуальної власності, створення інноваційної інфраструктури, фінансового та податкового стимулювання науково-технічної діяльності тощо.

Окремі напрямки та складові інноваційної моделі економічного розвитку України визначені Концепцією науково-технологічного та інноваційного розвитку України, затвердженою Постановою Верховної Ради України № 916–XIV ще 13 липня 1999 року, Стратегією економічного та соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції» на 2004–2015 роки, затвердженою Указом Президента України 28 квітня 2004 р. № 493/2004. Однак, непослідовність держави в розробці та здійсненні науково-технічної та інноваційної політики, відсутність системи стимулювання інноваційних процесів та підтримки високотехнологічних виробництв призвело до вкрай негативних структурних змін в економіці — занепаду високотехнологічних підприємств і водночас посилення та домінування низькотехнологічних сировинних підприємств. Цим зумовлене зниження попиту на наукові дослідження і розробки й фактичне згортання інноваційної діяльності в промисловості [3].

Згідно офіційної статистики, чинниками, які перш за все перешкоджали здійсненню інноваційної діяльності, були

вартісні, а саме: нестача власних коштів (80,1 % обстежених підприємств), великі витрати на нововведення (55,5 %), недостатня фінансова підтримка держави (53,7 %), високий економічний ризик (41 %), тривалий термін окупності нововведень (38,7 %), відсутність коштів у замовників (33,3 %). Також заважала недосконалість законодавчої бази (40,4 %), брак попиту на продукцію (16 %), відсутність кваліфікованого персоналу (20 %), можливостей для кооперації з іншими підприємствами і науковими організаціями (19,7 %), нестача інформації про ринки збуту (17,4 %), та інформації про нові технології (17,3 %).

Аналізуючи статистичні дані протягом 2012 р. інноваційною діяльністю у промисловості займалися 1758 підприємств, що склало 17,4% загальної кількості промислових підприємств по Україні проти 1679 підприємств (16,2 %) у 2011р [4].

За напрямками інноваційної діяльності із загальної кількості інноваційно-активних підприємств здійснювали придбання внутрішніх та зовнішніх НДР - 19,8%; машин, обладнання та програмного забезпечення - 62,3%; зовнішніх знань – 4,9%; навчання та підготовку персоналу – 18,3%; ринкові запровадження інновацій – 5,8% підприємств.

Значно більшою за середню в Україні (17,4%) була частка інноваційно-активних підприємств у таких видах економічної діяльності, як: виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення (31,6%), хімічне виробництво (33,8%) і машинобудування (24,7%). Серед підприємств хімічного виробництва найвищу інноваційну активність виявили підприємства із виробництва ефірних олій (66,7%), підприємства, що виробляли добрива та азотні сполуки (53,8%) та фармацевтичного виробництва (41%). Переважна кількість підприємств (704 од. або 7% з 10089 обстежених) за всіма видами промислової діяльності впроваджували інноваційні види продукції, кількість яких становила 3403 найменувань (3238 у 2011 р.). Нові технологічні процеси (2188 од. проти 2510 у 2011 р.) у звітному періоді запровадили 598 підприємств або 5,9% загальної кількості обстежених. Вища за середню по Україні активність щодо впровадження інноваційних видів продукції та нових технологічних процесів спостерігалась за видами діяльності (рис. 1).

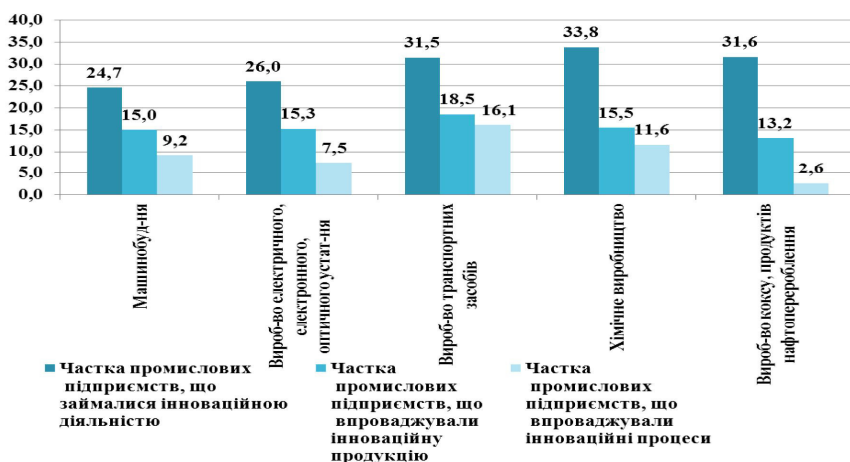

Рис. 1. Інноваційна активність промислових підприємств за видами економічної діяльності у 2012 р. (у % до загальної кількості підприємств відповідного ВЕД) [4]

За технологічними рівнями найбільша кількість інноваційно-активних підприємств зосереджена у середньовисокотехнологічному секторі, найменша - у низькотехнологічному, зокрема за секторами виробництва:

- високотехнологічне - 132 інноваційно-активних підприємства, що становить 20,6% від кількості обстежених відповідних промислових підприємств. Зокрема у галузі з виробництва літальних апаратів, включаючи космічні – 48,7% інноваційно-активних підприємств, із фармацевтичного виробництва – 40,9%;

- середньовисокотехнологічне - 401 (29,1%);

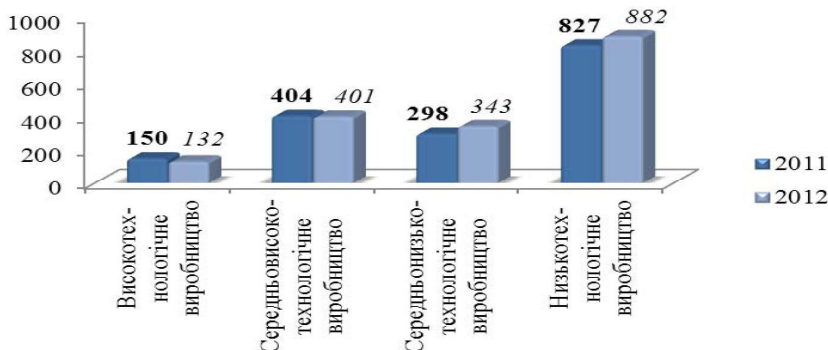
- середньонизькотехнологічне - 343 (16,2%);

- низькотехнологічне - 882 (14,8%).

Натомість у 2011 р. найбільша частка підприємств, що займалися інноваційною діяльністю, припадала на високотехнологічний сектор (35,8%), найменша – низькотехнологічний (13,6%).

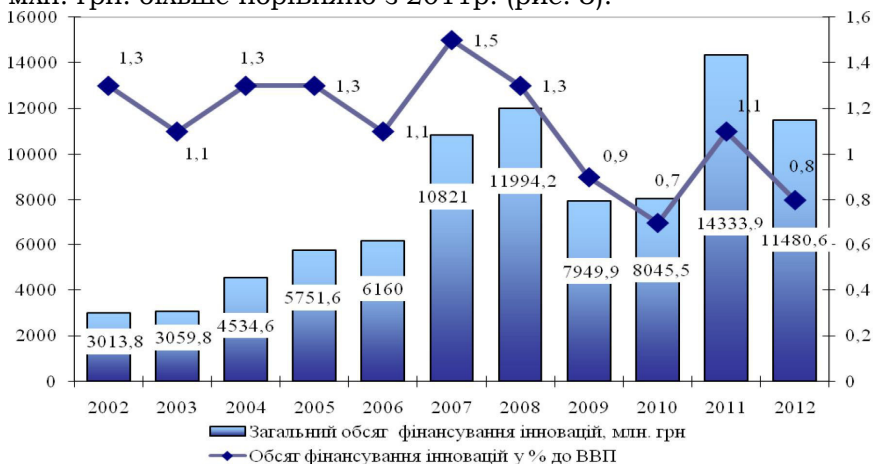
У 2012 р. спостерігається зменшення кількості підприємств, що займалися інноваційною діяльністю у

високотехнологічному та середньовисокотехнологічному секторах, а збільшення – у середньонизькотехнологічному та низько технологічному (рис. 2).

Рис. 2. Кількість підприємств, що займалися інноваційною діяльністю за технологічними секторами, од. [4]

Розглянемо загальний обсяг фінансування інноваційної діяльності у 2012 р. становив 11480,6 млн. грн. або 0,81% ВВП проти 14333,9 млн. грн. (1,1% ВВП) у 2011 р., з яких із державного бюджету було виділено 224,3 млн. грн., що на 75,1 млн. грн. більше порівняно з 2011р. (рис. 3).

Рис. 3. Динаміка основних показників фінансування інноваційної діяльності [4]

Загальна сума видатків на інновації у 2012 р. зменшилася на 2853,3 млн. грн. порівняно з 2011 р. Основним джерелом фінансування інноваційної діяльності залишаються власні кошти підприємств – 63,9% загального обсягу витрат (52,9% у 2011 р.). Частка кредитів склала 21,0% (38,3%), фінансова підтримка держави – 2,2% (1,1%), кошти іноземних та вітчизняних інвесторів – 8,6% і 1,3% відповідно (0,4% і 0,3%) (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка та структура фінансування інноваційної діяльності

Загальний обсяг фінансування інноваційної діяльності, млн. грн.	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012
	1757	5751,6	10821	11994	7950	8045,5	14334	11481
у % до ВВП	1,0	1,3	1,5	1,3	0,9	0,7	1,1	0,81
з них за рахунок (у % до загального обсягу фінансування):								
власних коштів	79,6	87,7	73,7	60,6	65	59,3	52,9	63,9
державного бюджету	0,4	0,5	1,3	2,8	1,6	1,1	1,0	2,0
місцевих бюджетів	0,1	0,3	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2
позабюджетних фондів	1,9	0	0	0	0	0	0	0
вітчизняних інвесторів	2,8	1,4	0,2	1,4	0,4	0,4	0,3	1,3
іноземних інвесторів	7,6	2,7	3,0	1,0	19,0	30,0	0,4	8,6
кредитів	6,3	7,1	18,5	33,7	11,8	7,8	38,3	21,0
інших джерел	1,3	0,3	3,2	0,4	2,1	1,3	6,9	3,0

Джерело: [7]

За технологічними секторами у високотехнологічний сектор спрямовано найменшу частку загального обсягу інноваційних витрат – 11,5% (2011 р. - 7%). Із зниженням рівня технологічності зростає частка витрачених на цю діяльність коштів – у низькотехнологічний сектор спрямовано 47,8% (2011 р. - 55,4%) загальних видатків на інновації.

За рахунок державного бюджету інноваційна діяльність фінансувалася переважно через підприємства середньо-високо- та низькотехнологічних секторів.

Високотехнологічний сектор отримав лише 3% загального обсягу бюджетних коштів на інноваційну діяльність.

Позитивною тенденцією є зростання більше ніж у 4-и рази частки вітчизняних інвесторів у загальному обсязі фінансування інноваційної діяльності - з 0,3% у 2011 р. до 1,3% у 2012 р.

Однак за технологічними секторами найбільшу частку коштів вітчизняних інвесторів отримали підприємства низькотехнологічного сектору – 91,7 млн грн. (59,3%), зокрема підприємства з видобування паливно-енергетичних матеріалів - 88,2 млн грн. (57,1%), виробництва та розподілення електроенергії газу та води – 2,6 млн грн. (1,6%) та підприємства деревообробної, целюлозно-паперової та видавничої справи – 0,9 млн грн. (0,6%).

Високотехнологічний сектор цивільного призначення представлений лише підприємствами з виробництва електричного, електронного та оптичного устаткування (за виключенням виробництва електричних машин та устаткування), які були профінансовані на суму 2,02 млн грн. (1,3%). Із 53,4 млн грн., що вклали вітчизняні інвестори у середньовисокотехнологічний сектор, 53,2 млн грн. було спрямовано на виробництво машин і устаткування цивільного призначення.

Частка коштів іноземних інвесторів у загальному обсязі інвестицій в інновації у 2012 р. також збільшилася, причому дуже суттєво – у понад 20 разів – з 0,4% від загальної суми виділених на інновації коштів у 2011 р. до 8,6% у 2012 р. Основна їх частина була спрямована на такі галузі, як виробництво та розподілення електроенергії, газу та води, машинобудування, хімічна і нафтохімічна промисловість.

Значна частка коштів іноземних інвесторів була виділена підприємствам низькотехнологічного виробництва – 601,3 млн грн. (або 60,4% від загального обсягу коштів іноземних інвесторів) та високотехнологічного – 308,8 млн грн. (31,0%). Решта коштів було спрямовано у середньо високо-технологічний (84,6 млн грн.) та середньонизькотехнологічний (20,4 тис грн.) сектори.

З метою реалізації перспектив інноваційно-інвестиційного розвитку інноваційно-активних підприємств вітчизняні науковці та органи державної влади розробили Проект

“Стратегії інноваційного розвитку України на 2010–2020 рр. в умовах глобалізаційних викликів” (далі – Стратегія) із врахуванням ключових положень, закладених в проєкті “Стратегії інноваційного розвитку України на 2009–2018 роки та на період до 2039 року”. Головна мета Стратегії має конкретне кількісне визначення: забезпечити в зазначений термін (до 2020 р.) підвищення впливу інновацій на економічне зростання України в 1,5–2 рази порівняно з теперішнім часом.

У Стратегії закладені такі основні пріоритети [3]:

- адаптація інноваційної системи України до умов глобалізації та підвищення її конкурентоспроможності;
- переорієнтація системи продукування інновацій на ринковий попит і споживача;
- створення привабливих умов для творців інновацій, стимулювання інноваційної активності підприємництва;
- системний підхід в управлінні інноваційним розвитком, інформатизація суспільства.

Особливої актуальності набувають питання залучення зовнішніх інвестицій, адже в поєднанні з внутрішніми вони прискорять інноваційний розвиток України.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, ситуація, що склалася в інноваційній сфері, робить нагальною розробку такої державної політики, яка б забезпечувала розширене відтворення об’єктної бази інноваційної діяльності та незворотній вплив інновацій на прискорене економічне зростання країни.

У зв’язку з цим головним завданням є консолідація зусиль законодавців, урядових, наукових, бізнесових кіл суспільства на оптимальному комплексному вирішенні методологічних, стратегічних і тактичних проблем формування національної інноваційної системи, виробленні стратегії інноваційного розвитку України в умовах глобалізаційних викликів, що дає змогу відкрити перспективи для впровадження інноваційної моделі розвитку країни і тим самим забезпечити її конкурентоспроможність. Необхідно активізувати інноваційно-інвестиційну діяльність шляхом: орієнтації виробництва на потреби внутрішнього ринку; впровадження наукоємних технологій замість матеріало- та енергоємних; виробництва вітчизняних товарів замість імпорту товарів аналогічної

групи; підвищення конкурентоздатності виробленої продукції.

Подальшого дослідження потребує розширення меж аналізу факторів впливу на інноваційно-інвестиційний розвиток підприємств України та визначення інструментів їх державного регулювання.

Бібліографія

1. Амоша О. І. **Інноваційний шлях розвитку України: проблеми та рішення** / О. І. Амоша // Економіст. – 2008. – № 6. – С. 28-34.
2. **Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т.1** / Редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : ВЦ Академія, 2000. – 864 с.
3. **Проект “Стратегії інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів”** [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.pir.dp.ua/uploads/StrategizInnovRazvitiyaUkr.doc.
4. **Державне агентство України з інвестицій та інновацій** [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.in.gov.ua>.
5. Гаман М.В. **Державне регулювання інноваційного розвитку України**[текст]. Монографія. / М. В. Гаман. – К. : Вид-во НАДУ, 2005. – 388 с.
6. Федулова Л. І. **Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика** [текст] / Л. І.Федулова. – Монографія. – К. : Основа, 2005. – 552 с.
7. **Державний комітет статистики України** [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Рецензент: д.е.н., професор Павлов В.І.